

adviseurs in
ruimtelijke
ontwikkeling

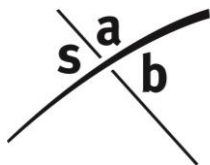
Nader onderzoek Wet natuurbescherming

Waarder, Kerverland 1-42

Bogor Projectontwikkeling B.V.

Datum: 11 oktober 2017

Projectnummer: 160254

SAB
Postbus 479
6800 AL Arnhem
tel: 026 - 357 69 11
fax: 026 - 357 66 11

Auteur: R. van Gestel, D. Meriën
Tweede lezer: E. Verkaik
Project: Waarder, Kerverland
Projectnummer: 160254

INHOUD

1	Inleiding	3
1.1	Aanleiding	3
1.2	Plangebied	3
2	Wettelijk kader vleermuizen	6
2.1	Zorgplicht en verboden	6
2.2	Vrijstelling en ontheffing	6
2.3	Kennisdocument vleermuizen	8
2.4	Gedragscode	8
3	Ecologie van vleermuizen	10
4	Onderzoekmethodiek	12
4.1	Methode	12
4.2	Onderzoeksomstandigheden	13
5	Resultaten	15
5.1	Kraamverblijfonderzoek	15
5.2	Paarverblijfonderzoek	16
5.3	Aanwezigheid essentiële elementen	18
6	Conclusie en advies	20
6.1	Ontheffing Wet natuurbescherming nodig?	20
6.2	Ontheffing aanvragen	20
6.3	Mitigerende maatregelen	20
6.4	Broedperiode vogels en zorgplicht	21
6.5	Vervolgstappen	21

Bijlage 1: geraadpleegde literatuur

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

Al geruime tijd wordt gewerkt aan de herontwikkeling van de Maximalocatie in Waarder. Deze herontwikkeling bestaat uit drie fases, waarvan voorliggend flora- en faunaonderzoek zich enkel richt op de laatste fase: fase 3, de sloop van het zorgcentrum Kerverland. Op de locatie worden vervolgens nieuwe grondgebonden woningen gerealiseerd. Deze fase is opgesplitst in fase 3a (wijzigingsplan) en 3b (bestemmingsplan). In dit is rapport uitgegaan van een gezamenlijke en gelijktijdige ontwikkeling van fase 3a en 3b. Dit betekent dat beoordeling plaatsvindt van beide plannen als één geheel en geen onderscheid wordt gemaakt in fasering.

Bij alle ruimtelijke ingrepen moet rekening gehouden worden met de aanwezige natuurwaarden in en om het plangebied. Uit het natuurwaardenonderzoek moet blijken dat de natuurwet- en regelgeving de haalbaarheid van het plan niet in de weg staat. In dit verband kan op voorhand niet worden uitgesloten dat het gebouw geschikt is als vaste rust- en verblijfplaats voor vleermuizen (SAB, 2017) Voorliggende rapportage zet de bevindingen van het nader onderzoek naar vleermuizen uiteen.

1.2 Plangebied

1.2.1 *Huidige situatie*

Het plangebied ligt in de kern van Waarder (gemeente Bodegraven-Reeuwijk, provincie Zuid-Holland) en betreft de gronden waarop momenteel zorgcentrum Kerverland is gevestigd. Het plangebied bestaat grotendeels uit bebouwing en overige verharding, op een grasveld in het zuiden van het terrein na. Hier bevindt zich ook een moestuin. Het gebouw bestaat uit twee bouwlagen en heeft een plak dak. Om het gebouw heen bevinden zich voortuintjes met ingezaaide planten. In het plangebied zijn geen watervoerende elementen aanwezig. Ten zuidoosten van het plangebied bevindt zich echter wel een watergang. Deze loopt door in de Kerversche Wetering. Kenmerkend voor de omgeving van Waarder zijn veenweidegebieden, kanalen en rivieren (waaronder de Dubbele Wiericke en de Oude Rijn) en plassen. Navolgende afbeeldingen geven de globale ligging van het plangebied weer.

Topografische kaart met de globale ligging van het plangebied (rood omkaderd). Bron: Google Maps. Bewerking: SAB.

Luchtfoto met de ligging van het plangebied (rood omkaderd). Bron: PDOK. Bewerking: SAB.

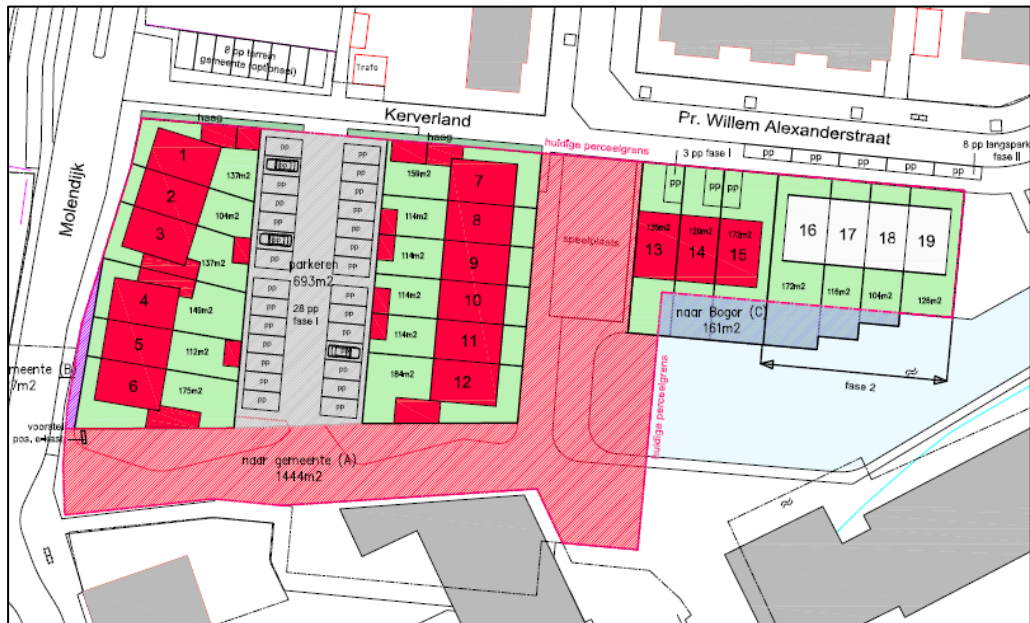
Op 22 september 2016 is een veldbezoek uitgevoerd. Navolgende afbeeldingen geven een impressie van het plangebied ten tijde van het veldbezoek.

Plangebied ten tijde van het veldbezoek.

1.2.2 Toekomstige situatie

In de toekomstige situatie wordt de aanwezige bebouwing gesloopt om ruimte te maken voor de bouw van 19 grondgebonden woningen. De grondgebondenwoningen worden uitgevoerd in de vorm van rijtjeswoningen. Daarnaast zal binnen het plangebied een speelplek voor kinderen worden aangelegd. Navolgende afbeelding schetst een impressie van het plangebied in de nieuwe situatie.

Impressie van het plangebied in de nieuwe situatie.

2 Wettelijk kader vleermuizen

2.1 Zorgplicht en verboden

Op basis van artikel 1.11 van de Wet natuurbescherming geldt voor al de in het wild levende diersoorten in Nederland altijd de zorgplicht. Iedereen dient voldoende zorg in acht te nemen voor deze soorten en hun directe leefomgeving. Dit houdt onder meer in dat men negatieve gevolgen voor aanwezige soorten zoveel mogelijk beperkt door het nemen van alle maatregelen die redelijkerwijs kunnen worden verwacht.

Naast de zorgplicht, is voor vleermuizen in de Wet natuurbescherming een aanvullend beschermingsregime opgenomen. Vleermuizen zijn opgenomen in de Europese Habitatrictlijn, van dier- en plantensoorten van communautair belang die strikt moeten worden beschermd. De bescherming van vleermuizen is uitgewerkt in artikelen 3.5 tot 3.9 van de Wet natuurbescherming. Conform artikel 3.5 is het verboden:

- vleermuizen opzettelijk te doden of te vangen (lid 1);
- vleermuizen opzettelijk te verstoren (lid 2);
- voortplantings- of rustplaatsen van vleermuizen te beschadigen of te vernielen (lid 3).

Bij bovenstaande verboden om vleermuizen te doden, te vangen of te verstoren is sprake van een opzet vereiste. In de wet wordt bij deze opzet uitgegaan van 'voorwaardelijke opzet'. Bij voorwaardelijke opzet is men zich bij het handelen bewust van de mogelijke negatieve consequenties, terwijl men de handeling toch uitvoert. Een voorbeeld van voorwaardelijke opzet, is iemand die een gebouw sloopt en daarbij per ongeluk een vleermuis die in de spouwmuur verblijft doodt. De persoon had niet de opzet deze vleermuis te doden. Maar omdat vleermuizen spouwmuren als verblijfplaats gebruiken, is er wel een aanzienlijke kans dat in een spouwmuur een vleermuis aanwezig is. Er kan daarom toch sprake zijn van het opzettelijk doden van een vleermuis; voorwaardelijke opzet.

De bescherming van de voortplantings- en rustplaatsen van artikel 3.5 lid 3, is gericht op het waarborgen van de *ecologische functionaliteit* van deze plaatsen, zo blijkt uit uitspraken van de Raad van State en toelichtende documentatie bij de Habitatrictlijn. Het waarborgen van dit ecologisch functioneren, leidt ertoe dat ook foerageergebied en vaste vliegroutes die essentieel zijn voor het functioneren van dergelijke verblijfplaatsen bescherming genieten. Een foerageergebied is van essentieel belang voor het functioneren van de verblijfplaats, wanneer er geen alternatieve foerageergebieden zijn om de eventuele aantasting ervan op te vangen. Een vliegroute is essentieel wanneer er geen goede alternatieve vliegroute is om vanuit de verblijfplaats het betreffende foerageergebied te bereiken dan wel dat er wel een alternatieve vliegroute is, maar het gebruik hiervan, vergeleken met de originele vliegroute, teveel energie kost (te ver omvliegen of te onbeschermt).

2.2 Vrijstelling en ontheffing

Wanneer een ruimtelijke ingreep rechtstreeks kan leiden tot een overtreding van de verbodsbepalingen, kan het project of handeling in strijd zijn met de Wet natuurbescherming. Binnen de wet zijn er enkele mogelijkheden voor vrijstelling en ontheffing

van de verboden. Conform artikel 3.8 lid 1 van de wet kunnen gedeputeerde staten een ontheffing verlenen van de bovenstaande verboden en conform artikel 3.8 lid 2 kunnen provinciale staten bij verordening een vrijstelling verlenen.

Momenteel is er nog geen provincie waar bij verordening een vrijstelling is vastgesteld voor de omgang met vleermuizen. Wel is het dus mogelijk bij gedeputeerde staten een ontheffing aan te vragen van de verboden.

Voor de verlening van de vrijstelling of ontheffing gelden een aantal strikte voorwaarden. De ontheffing of vrijstelling kan slechts worden verleend indien er

- i. geen andere bevredigende oplossing bestaat;
- ii. geen afbreuk wordt gedaan aan het streven de populaties van de betrokken soort in hun natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan en;
- iii. aan de handeling een bepaald wettelijk belang ten grondslag ligt. Deze wettelijke belangen komen voort uit artikel 16 lid 1 van de Habitatrichtlijn en staan opgesomd in artikel 3.8 lid 5 van de wet. Het betreft de opgesomde belangen in het kader hieronder.

Wettelijke belangen zoals genoemd in de Habitatrichtlijn (artikel 16 lid 1) en in de Wet natuurbescherming (artikel 3.8 lid 5)

- in het belang van de bescherming van de wilde flora en fauna, of in het belang van de instandhouding van de natuurlijke habitats;
- ter voorkoming van ernstige schade aan met name de gewassen, veehouderijen, bossen, visgronden, wateren of andere vormen van eigendom;
- in het belang van de volksgezondheid, de openbare veiligheid of andere dwingende redenen van groot openbaar belang, met inbegrip van redenen van sociale of economische aard en met inbegrip van voor het milieu wezenlijk gunstige effecten;
- voor het onderzoek en onderwijs, repopulatie of herintroductie van deze soorten, of voor de daartoe benodigde kweek, met inbegrip van de kunstmatige vermeerdering van planten;
- ten einde het onder strikt gecontroleerde omstandigheden mogelijk te maken op selectieve wijze en binnen bepaalde grenzen een beperkt, bij de ontheffing vastgesteld aantal van bepaalde dieren van de aangewezen soort te vangen of onder zicht te hebben.

Veel werkzaamheden worden niet uitgevoerd omwille van bovenstaande belangen. Hierdoor is ontheffing voor het overtreden van een verbodsbepaling bij die werkzaamheden enkel mogelijk, als er sprake is van een zeer geringe en slechts tijdelijke verstoring. Men dient dan de negatieve effecten van de werkzaamheden tot een minimum te beperken door vooraf aanvullende mitigerende maatregelen te treffen.

De vooraf te treffen maatregelen moeten van dien aard zijn dat de functionaliteit van de voortplantings- en/of vaste rust- en verblijfplaatsen behouden blijft. Hierbij moet naast de verblijfplaats zelf ook gedacht worden aan geschikt gebied om te foerageren en om deze foerageergebieden te kunnen bereiken vanuit de verblijfplaats (vliegroute).

Noodzakelijk is dat de getroffen mitigerende maatregelen de negatieve effecten tenietdoen. Daarnaast moet deze maatregelen zeker of met een hoge mate van zekerheid voldoende functioneren vóórdat het oorspronkelijke onderdeel van het leefgebied wordt aangetast. Hierbij dient ook voldoende invulling te worden gegeven aan de zorgplicht. Een basispakket aan mitigerende maatregelen is beschreven in kennisdocumenten van BIJ12.

2.3 Kennisdocument vleermuizen

Voor de bedreigde plant- en diersoorten waarvoor vaak een ontheffing wordt aangevraagd, zijn kennisdocumenten opgesteld. Deze kennisdocumenten bevatten een aantal kenmerkende ecologische aspecten van de betrokken soort, evenals een set basis- of standaardmaatregelen, die een initiatiefnemer die een ruimtelijke ingreep overweegt waarbij een beschermde soort is betrokken, kan of moet nemen. Van deze maatregelen staat grotendeels vast dat ze effectief zijn, maar waar dit nog niet onomwonden is vastgesteld, wordt dit vermeld. Afwijkingen van die basisset maatregelen zijn alleen toegestaan als de lokale situatie of populatie dat vereist. Dan zijn er dus maatwerkmaatregelen noodzakelijk.

De lokale situatie en het effect van de ruimtelijke ingreep op de betrokken beschermde plant- of diersoort zal altijd door een deskundige moeten worden beoordeeld om te zien of met de genoemde algemene maatregelen overtreding van de wet kan worden voorkomen. Als er, ondanks het treffen van de in de kennisdocumenten genoemde maatregelen, mogelijk toch verbodsbepalingen van de Wet natuurbescherming worden overtreden dan blijft een ontheffing nodig en moet er een ontheffingsaanvraag worden ingediend bij de betreffende provincie.

Kortom: het kennisdocument geeft de basismaatregelen waarmee in reguliere/normale gevallen een overtreding van de verbodsbepalingen uit de Wet natuurbescherming kan worden voorkomen dan wel negatieve effecten kunnen worden verminderd. Ook zijn maatregelen genoemd zodat de werkzaamheden slechts zullen leiden tot tijdelijke verstoring. Indien met of zonder mitigerende maatregelen sprake is van tijdelijke verstoring of indien sprake is van een uitzonderlijke geval moet een ontheffing ex artikel 3.8 Wet natuurbescherming worden aangevraagd bij de Gedeputeerde Staten van de provincie.

2.4 Gedragscode

Voor de omgang met de verbodsbepalingen die werden beschreven in paragraaf 2.1 kan, naast het gebruik van een ontheffing of vrijstelling, ook gebruik gemaakt worden van een gedragscode. Conform artikel 3.31 van de wet, zijn de verboden namelijk niet van toepassing op handelingen die men uitvoert in het kader van ruimtelijke inrichting of ontwikkeling of bestendig beheer en onderhoud, wanneer men die handelingen uitvoert conform een goedgekeurde gedragscode. Wel gelden hierbij voor de handelingen die in de gedragscode worden beschreven de volgende voorwaarden:

- de handelingen die worden verricht dienen één van de belangen van artikel 3.8 lid 5. Deze handelingen staan opgesomd in het kader hierboven.
- er vindt geen benutting of economische gewin plaats.

- er wordt ten aanzien van vleermuizen zorgvuldig gehandeld. Dit zorgvuldig handelen houdt in:
 - er worden slechts handelingen verricht waarvan geen wezenlijke invloed uitgaat op vleermuizen;
 - in geval de handelingen wel invloed hebben op vleermuizen wordt in redelijkheid alles verricht of gelaten om te voorkomen dat vleermuizen worden gedood en dat rust- en voorplantingsplaatsen worden beschadigd of vernield.

3 Ecologie van vleermuizen

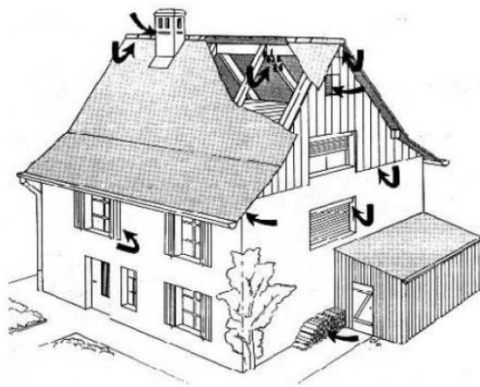
Elke vleermuissoort heeft een eigen specifiek scala aan eisen waaraan een leefgebied moet voldoen, om zich succesvol te kunnen handhaven. De verblijfplaatsen, vliegrou-tes en foerageergebieden nemen hierin een centrale plaats in. Deze worden hieronder besproken.

3.1.1 Verblijfplaats

Net als alle zoogdieren zoeken ook vleermuizen een beschermde ruimte op om te slapen, hun jongen te baren en groot te brengen. Dit is de zogenaamde vaste rust- en verblijfplaats. Vleermuizen bezitten door het jaar heen een groot scala aan verschillende soorten verblijfplaatsen om in bovengenoemde behoefte te voorzien. Er wordt voor deze diergroep in het algemeen onderscheid gemaakt tussen kraamverblijfplaatsen, zomerverblijfplaatsen, paarverblijfplaatsen en winterverblijfplaatsen. In de kraamverblijfplaats worden de jongen (één per vrouwtje) gebaard en gezoogd. In dergelijke verblijfplaatsen scholen meerdere vrouwtjes (met jongen) bij elkaar. De omvang van een dergelijke kolonie verschilt per locatie en per soort. Van de gewone dwergvleermuis is bijvoorbeeld bekend dat zij groepen vormt van circa 50 tot 120 individuen. Bij de laatvlieger zijn deze groepen geregeld kleiner: 10 tot 50 vrouwtjes.

In zomerverblijfplaatsen bevinden zich de volwassen mannetjes en vrouwtjes die zich niet voortplanten. Hier zijn altijd maar enkele vleermuizen aanwezig. In de paarverblijfplaatsen vindt de paring plaats. Mannetjes bezetten dan een verblijfplaats met daaromheen zijn territorium en proberen vrouwtjes hiernaartoe te lokken om te paren. In de winterverblijfplaats overwinteren de vleermuizen. Gewone dwergvleermuizen kunnen zowel in kleine als in grote groepen overwinteren. De watervleermuis overwinterd weer in grotten of bunkers en andere soorten trekken weg uit Nederland naar warmere oorden.

Zowel de gewone dwergvleermuis als de laatvlieger hebben hun verblijfplaatsen in gebouwen. De ruige dwergvleermuis kan van zowel boomholten als gebouwen gebruik maken. De rosse vleermuis en watervleermuis zijn echter boombewonende soorten. Onderstaande afbeelding toont de mogelijke verblijfplaatsen van vleermuizen rondom gebouwen.

Waar zitten vleermuizen in gebouwen:

- In de spouwmuur achter een spouwgat, rooster of ventilatievoeg (= verticale spleet in metselwerk)
- Op de kopgevel waar de dakpannen over de rand steken
- Achter de dakrand via een kier aan de onderzijde
- Onder het dak, tussen dak en dakbeschot
- Onder de dakpannen via een scheefliggende dakpan
- Achter gevelbeplating of -betimmering via een kier
- Achter een reclamebord tegen de gevel
- Achter een loszittende loodslab, bijvoorbeeld bij de schoorsteen of dakkapel
- In een schoorsteen achter een kier of rooster
- Achter luiken
- Achter of tussen de buitenzonwering
- In de balkonvloer (bij flats)

Verblijfplaatsen van vleermuizen in en om het huis.

Vleermuizen leven door het jaar heen in een netwerk van verschillende verblijfplaatsen, maar ook in een netwerk van verschillende verblijfplaatsen tijdens hetzelfde sei-

zoen. Afhankelijk van soort en situatie is er sprake van een hoofdverblijfplaats met satellietverblijfplaatsen of van meer gelijkwaardige verblijfplaatsen. Zelfs kraamverblijfplaatsen kunnen van de ene op de andere dag verlaten zijn, waarbij de vrouwtjes hun jongen hangend aan de buik met zich meedragen. Tussen winterverblijfplaatsen wordt minder gewisseld. Bij de gewone dwergvleermuis liggen alle verblijfplaatsen binnen een straal van 20 km bijeen. Bij grotere vleermuissoorten als de laatvlieger of de rosse vleermuis is dit gebied vele malen groter.

3.1.2 *Vliegroutes*

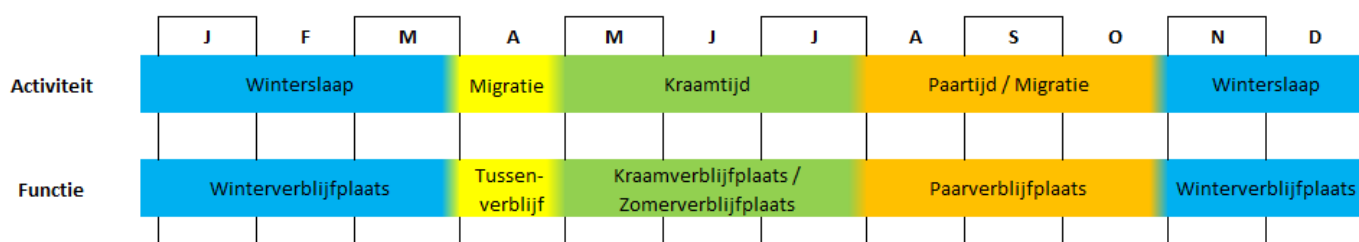
Vanuit hun verblijfplaatsen moeten de vleermuizen hun weg kunnen vinden op zoek naar voedsel. Met behulp van hun sonar moeten ze wegwijs worden in de omgeving tussen verblijfplaats en foerageergebied. Vleermuizen gebruiken hiervoor vaak een vaste route naar het foerageergebied. Lijnvormige elementen als een bomerrij of watergang met opgaande begroeiing zijn hierbij vaak belangrijk voor hun oriëntatie.

3.1.3 *Foerageergebied*

Voor het vinden van voedsel heeft elke vleermuissoort zich op enige wijze gespecialiseerd. Een overeenkomst is dat ze allen beschutting van wind zoeken. Enerzijds om energie te besparen, anderzijds vanwege de hoeveelheid insecten. De gewone dwergvleermuis foerageert bijvoorbeeld vooral in open ruimtes in bosachtig gebied of langs wind beschutte, lijnvormige elementen, zoals bomerijen of watergangen. De laatvlieger foerageert ten opzichte van de gewone dwergvleermuis in dezelfde soort gebieden maar dan hoger in de lucht en zolang de wind het toe laat boven open terrein. De watervleermuis foerageert meestal boven open water.

3.1.4 *Jaarcyclus vleermuizen*

Vleermuizen gebruiken dus een netwerk van deelleefgebieden met verschillende functies. De in Nederland meest voorkomende soorten volgen daarbij een duidelijke seizoenscyclus: beginnend bij winterslaap, achtereenvolgens migratie, kraamperiode, balts- of paartijd, trek en tenslotte weer winterslaap. zie onderstaand tijdschema.

Jaarcyclus van vleermuizen

4 Onderzoeksmethodiek

4.1 Methode

In de periode van 15 mei tot en met 30 september 2017 is het plangebied onderzocht op de aanwezigheid van verblijfplaatsen, vliegroutes en foerageergebied van vleermuizen. Gezien de omvang van het plangebied is het gebied geïnventariseerd met maximaal vier ecologen met kennis op het gebied van vleermuizen. De inventarisaties zijn uitgevoerd tussen zonsopkomst en zonsopgang.

Het onderzoek heeft plaatsgevonden volgens de richtlijnen zoals deze zijn verwoord in het Vleermuisprotocol 2017 (Vleermuisvakberaad Netwerk Groene Bureaus et al. 2017). Bij het onderzoek zijn, waar noodzakelijk, tevens de kennisdocumenten van vleermuissoorten van BIJ12 (2017) geraadpleegd.

Vleermuisprotocol

Het vleermuisprotocol heeft tot doel het belang van de functies van gebieden voor soorten vleermuizen effectief en efficiënt vast te stellen voor de Wet natuurbescherming. Het is een hulpmiddel voor deskundige vleermuisonderzoekers en de beoordelaars van vleermuisonderzoek om te bepalen wat een juridisch redelijke onderzoeksinspanning is voor een specifieke locatie. Het protocol bundelt daartoe de bestaande kennis over onder meer de beste veldcondities, de perioden voor onderzoek, het aantal en de duur van veldbezoek.

Het protocol is opgesteld om het onderzoek voor de Wet natuurbescherming optimaal te laten verlopen. Wanneer het protocol in essentie is gevolgd, bestaat grote mate van juridische zekerheid dat voldaan is aan een wettelijke en maatschappelijk verantwoorde inspanning om na te gaan of soorten en functies van gebieden in het geding zijn. In het bijzonder wanneer de aanwezigheid van gebiedsfuncties of soorten wordt uitgesloten zou een onderzoek volgens het protocol als juridisch voldoende moeten worden aangemerkt.

Status van het protocol

Het protocol voor het inventariseren van vleermuizen is opgesteld door het Netwerk Groene Bureaus en de Zoogdiervereniging, in overleg met de Dienst Landelijk Gebied en de Gegevensautoriteit Natuur (GaN). In expertmeetings zijn in 2008 de voorschriften ontwikkeld en op basis van toepassing gedurende het seizoen in 2008, 2009, 2010, 2011 en 2012 geëvalueerd. De bij het onderzoek gehanteerde versie is uitgebracht in 2017. Dit is de meest recente versie van het protocol.

Volgens de GaN is het protocol gebaseerd op de meest recente wetenschappelijke inzichten, voldoet het aan de eisen die het bevoegd gezag stelt en biedt het eenduidigheid over het begrip "gedegen onderzoek" uit de Wet natuurbescherming. Het protocol wordt onder auspiciën van de Gegevensautoriteit Natuur aan de hand van opgedane ervaringen en nieuwe onderzoekskennis, bijvoorbeeld over het voorkomen van soorten, seizoensactiviteit of nieuw onderkende gebiedsfuncties, jaarlijks geëvalueerd en zo nodig geactualiseerd.

Het onderzoek naar de aanwezigheid van vleermuizen is uitgevoerd door middel van zichtwaarnemingen en onderzoek met batdetectors (Pettersen, type D240X en Bat-logger M). Een batdetector is een apparaat dat de onhoorbare ultrasone geluiden van vleermuizen opvangt en vertaalt in voor mensen hoorbare geluiden. Door interpretaties van ritme, klank en hoogte van het door het apparaat uitgezonden geluid kunnen de meeste soorten vleermuizen worden onderscheiden en op naam worden gebracht. Met behulp van deze detectoren kunnen opnames worden gemaakt die eventueel achteraf geanalyseerd kunnen worden met behulp van computerprogramma's. Met name voor de soorten van het geslacht *Myotis* is dit noodzakelijk om tot een zekere determinatie te komen.

Weergegevens zijn geraadpleegd via de websites van het KNMI, Weer.nl en Buienradar.nl.

4.2 Onderzoeksomstandigheden

Het onderzoek naar vleermuizen is sterk gebonden aan goede klimatologische omstandigheden. Bij te veel wind (>3 - 4 Bft), te lage temperaturen (< 10 °C) of te grote neerslag (waterdruppeldiameter >0,5 mm (motregen)) zijn sommige soorten niet aanwezig of verminderd actief waardoor de waarnemingen onvolledig tot onvoldoende kunnen zijn. In onderstaande tabel zijn de weeromstandigheden ten tijde van het veldonderzoek weergegeven.

Datum	Zon op / onder	Tijd (start)	Tijd (eind)	Temperatuur (°C)	Wind (Bft)	Neerslag	Onderzoeks- omstandigheden
09-06-2017	22:00 uur	22:00 uur	23:57 uur	23	3	Geen	Goed
06-07-2017	21:58 uur	21:58 uur	23:28 uur	17	1	Geen	Goed
28-08-2017	05:35 uur	03:00 uur	05:30 uur	15	1	Geen	Goed
18-09-2017	20:21 uur	21:30 uur	23:00 uur	18	2	Geen	Goed

Uit voorgaande tabel blijkt dat bij de vier veldbezoeken niet altijd de in het vleermuisprotocol vermelde twee uur is onderzocht. Echter, in de 'aanwijzingen voor gebruik' van het betreffende protocol is aangegeven dat de waarnemingen voor een gebiedsfunctie beëindigd kunnen worden wanneer de aanwezigheid van alle potentieel voorkomende soorten en functies is vastgesteld, ongeacht de voorgeschreven waarnemingsduur in de protocollen. Tijdens deze uitgevoerde veldbezoeken was hiervan sprake, waardoor ze eerder konden worden afgerond.

Daarnaast blijkt ook dat tussen het eerste en tweede veldbezoek (kraamverblijfonderzoek) minder dan de optimale 30 dagen zit. Het betreft namelijk 27 dagen. Deze periode valt wel binnen de suboptimale tussenliggende periode van 20 dagen, conform het Vleermuisprotocol 2017. De tussenperiode van 30 dagen wordt door het Vleermuisprotocol voornamelijk voorgeschreven om er zeker van te zijn dat het onderzoek verspreid in de kraamperiode plaatsvindt. Vleermuizen wisselen vaak van verblijfplaatsen. Als er een ruime tijd tussen de twee veldbezoeken zit, is de kans daarmee het kleinst dat verblijfplaatsen gemist worden. Met een tussenperiode van 27 dagen is nog steeds sprake van een goede spreiding van de twee veldbezoeken in het seizoen en is de kans op het missen van verblijfplaatsen nog steeds klein. Het onderzoek is

daarmee geschikt voor het aantonen van aan- of afwezigheid van kraamverblijfplaatsen.

5 Resultaten

5.1 Kraamverblijfonderzoek

5.1.1 9 juni 2017

Tijdens het eerste veldbezoek werd om 22:28 uur de eerste vleermuis waargenomen. Het betrof een foeragerende gewone dwergvleermuis ten zuidwesten van het gebouw. Gedurende het veldbezoek werden op meer plaatsen foeragerende gewone dwergvleermuizen waargenomen. Foerageerlocaties zijn gelegen ten oosten van het noord-zuid georiënteerde woonblok, bij en boven de watergang ten zuidoosten van het gebouw en ten noorden van het gebouw. Er werd maximaal met drie individuen tegelijk gefoerageerd. Omdat meerdere gewone dwergvleermuizen tegelijkertijd in het gebied waren, werd zo nu en dan ook een sociale roep gehoord.

Naast de gewone dwergvleermuis is ook eenmaal een ruige dwergvleermuis waargenomen. Deze werd om 22:59 uur sociaal roepend waargenomen boven het grasveld ten zuiden van het gebouw. Andere vleermuissoorten zijn niet waargenomen. Ook zijn geen uitvliegende vleermuizen vastgesteld.

5.1.2 6 juli 2017

De waarnemingen tijdens dit veldbezoek waren zeer vergelijkbaar met de waarnemingen van 9 juni 2017. Echter, de activiteit aan de noordzijde van het gebouw was duidelijk lager. Verder was het aantal gewone dwergvleermuizen dat tegelijkertijd foeragerend was waargenomen twee in plaats van drie. Ook ditmaal zijn geen verblijfplaatsen vastgesteld. Kraamverblijfplaatsen van vleermuizen zijn dan ook niet in het plangebied aanwezig.

Navolgende afbeelding visualiseert de waarnemingen van het kraamverblijfonderzoek.

5.2 Paarverblijfonderzoek

5.2.1 28 augustus 2017

Tijdens dit veldbezoek was de ruige dwergvleermuis actief aanwezig in het plangebied. Rond het noord-zuid georiënteerde woonblok werden vaak werfroepjes van deze soort waargenomen. Dergelijk gedrag wijst op een paarterritorium ter plaatse. Enkele malen werden ook werfroepjes ten noordoosten van het plangebied gehoord. Uit nadere inspectie bleek dat het zwaartepunt van dit paarterritorium niet bij het plangebied lag, maar meer naar het noorden. In de nok van de kopse kant van de woning aan de Prins Willem Alexanderstraat 13 werd een paarverblijfplaats van de ruige dwergvleermuis vastgesteld. Deze produceerde namelijk continu werfroepjes vanuit deze locatie. Vervolgens werd hetzelfde gedrag ook waargenomen aan de kopse kant van het noord-zuid georiënteerde woonblok in het plangebied. Hier is dus ook een paarverblijfplaats aanwezig.

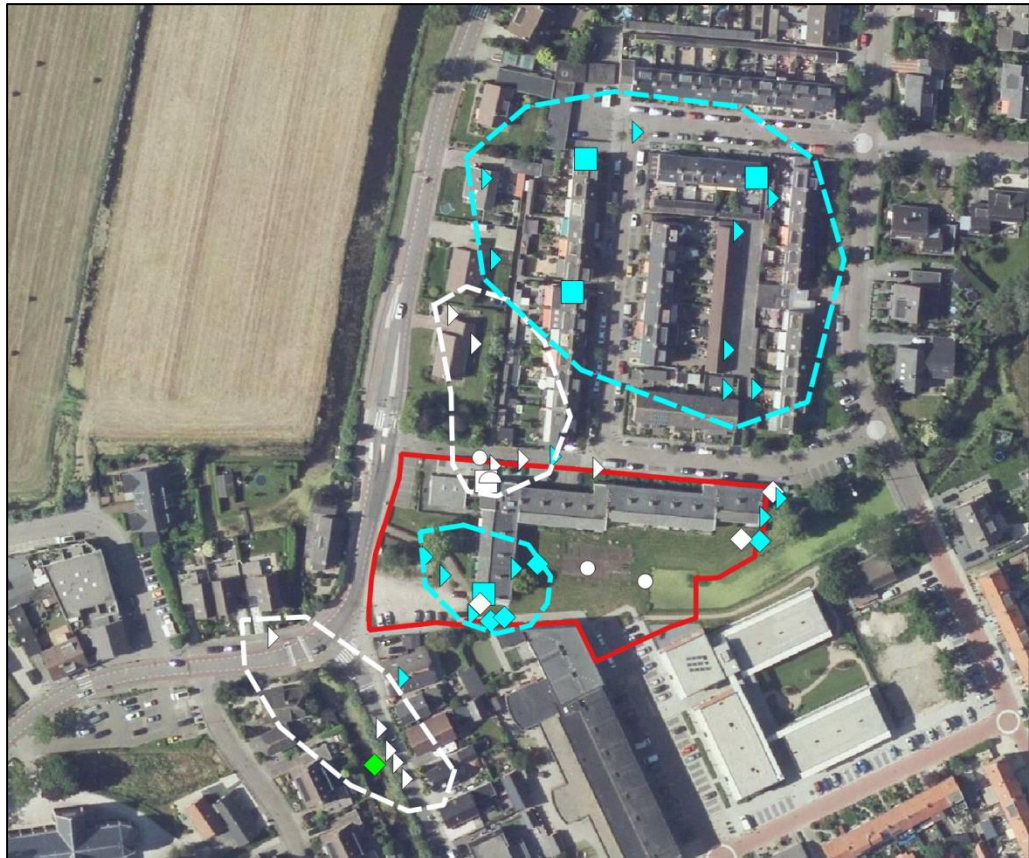
Naast de ruige dwergvleermuis zijn ook enkele foeragerende gewone dwergvleermuizen in het plangebied waargenomen. Het betrof hier maar enkele exemplaren. Ook werden verder naar het zuiden enkele werfroepjes van de gewone dwergvleermuis vastgesteld. Dit wees echter niet op een paarverblijfplaats in het plangebied. Boven de watergang direct ten westen van de Kosterdijk foerageerde een laatvlieger. Overige vleermuissoorten zijn niet waargenomen.

5.2.2 18 september 2017

Ook dit veldbezoek zijn veel waarnemingen van de ruige dwergvleermuis gedaan. De paarverblijfplaats aan de zuidzijde van het gebouw binnen het plangebied was wederom in gebruik. De betreffende ruige dwergvleermuis vloog ook regelmatig foeragerend rond zijn verblijfplaats. Ook werden ten noorden van het plangebied twee nieuwe paarverblijfplaatsen vastgesteld op basis van werfroepende ruige dwergvleermuizen. Het betreft de kopse gevels van Prins Willem Alexanderstraat 25 en 34. Hoe deze paarterritoria lopen is niet duidelijk geworden, aangezien ze enkel roepend vanuit hun paarverblijfplaats zijn waargenomen.

Vanaf het begin van het veldbezoek werd ook een werfroepende gewone dwergvleermuis waargenomen aan de noordkant van het plangebied en daarbuiten. Hij riep zeer actief bij de noordzijde van het gebouw. Vervolgens werd ook zwermgedrag waargenomen waarbij zeker twee gewone dwergvleermuizen geschikte invliegopeningen van het gebouw binnen het plangebied aantikten. Dit gedrag wijst op de aanwezigheid van een verblijfplaats. Gezien de actieve werfroepjes van een gewone dwergvleermuis aldaar betreft het een paarverblijfplaats van de gewone dwergvleermuis. Wederom werden ook werfroepjes van een gewone dwergvleermuis verder ten zuiden van het plangebied waargenomen. Hier is ook een paarterritorium van een gewone dwergvleermuis aanwezig, buiten het plangebied.

Navolgende afbeelding visualiseert de waarnemingen van het paarverblijfonderzoek.

Legenda

- Gewone dwergvleermuis - paarverblijfplaats
- Gewone dwergvleermuis - langs/overvliegend
- Gewone dwergvleermuis - werfroepend
- ◇ Gewone dwergvleermuis - foeragerend
- ◐ Gewone dwergvleermuis - zwermgedrag
- Ruige dwergvleermuis - paarverblijfplaats
- Ruige dwergvleermuis - werfroepend
- ◆ Ruige dwergvleermuis - foeragerend
- ◆ Laativlieger - foeragerend
- ▭ Ruige dwergvleermuis - paarterritorium
- ▭ Gewone dwergvleermuis - paarterritorium
- Plangebied

5.3 Aanwezigheid essentiële elementen

Voor vleermuizen zijn alle vormen van verblijfplaatsen essentiële elementen om de huidige staat van instandhouding niet aan te tasten. In het plangebied zijn één paarverblijfplaats van de gewone dwergvleermuis en één paarverblijfplaats van de ruige dwergvleermuis aanwezig. Beide verblijfplaatsen kunnen in de winter in vorstvrije periodes ook dienst doen als solitaire winterverblijfplaats. Grote groepen vleermuizen maken bij koud winterweer ook gebruik van massawinterverblijfplaatsen. Dergelijke

verblijfplaatsen bevinden zich in grote, hoge gebouwen waarin vleermuizen vaak diep weg kunnen kruipen in bijvoorbeeld dilatatievoegen. Het gebouw is redelijk groot, maar niet hoog. In dit gebouw kunnen vleermuizen ook niet diep wegkruipen. Daarom kan de aanwezigheid van een massawinterverblijfplaats binnen het plangebied worden uitgesloten.

Ook foerageergebieden en vliegroutes kunnen essentiële elementen vormen. In dit geval wordt in beperkte mate door gewone dwergvleermuizen rond het gebouw gefoerageerd. In de omgeving is voldoende alternatief leefgebied aanwezig. Voor deze vleermuizen is van een essentieel foerageergebied in het plangebied geen sprake. Voor de ruige dwergvleermuis met de paarverblijfplaats en –territorium in het plangebied zijn de in het plangebied aanwezige bomen binnen het paarterritorium wel essentieel. Deze vleermuis dient namelijk voldoende bomen tot zijn beschikking te hebben, zodat hij in zijn territorium voldoende insecten kan vinden. Binnen het paarterritorium van de gewone dwergvleermuis met zijn verblijfplaats in het plangebied zijn binnen de grenzen van het plangebied geen bomen aanwezig. Tijdens de veldbezoeken zijn geen vliegroutes in en in de omgeving van het plangebied vastgesteld.

6 Conclusie en advies

6.1 Ontheffing Wet natuurbescherming nodig?

In het plangebied is onderzoek verricht naar de aanwezigheid van essentiële elementen van vleermuizen. Er zijn een paarverblijfplaats van de gewone dwergvleermuis en een paarverblijfplaats van de ruige dwergvleermuis inclusief essentieel foerageergebied aanwezig. Met de geplande werkzaamheden gaan deze verblijfplaatsen en essentieel foerageergebied verloren. Ook is de kans aanwezig op het verwonden of doden van vleermuizen bij de werkzaamheden. In dat geval is sprake van overtreding van de Wet natuurbescherming. Om de werkzaamheden toch door te laten gaan is een ontheffing Wet natuurbescherming nodig in combinatie met het treffen van mitigerende maatregelen, om negatieve effecten zoveel mogelijk te beperken. Daarnaast dient te allen tijde rekening gehouden te worden met broedende vogels en de zorgplicht.

6.2 Ontheffing aanvragen

Het uitvoeren van ruimtelijke ingrepen waarbij beschermde soorten (zoals de ruige en gewone dwergvleermuis) worden verstoord is wettelijk gezien mogelijk als men in het bezit is van een ontheffing Wet natuurbescherming. Een dergelijke ontheffing dient voor dit project aangevraagd te worden bij de Omgevingsdienst Haaglanden (ODH).

Bij het indienen van een aanvraag ontheffing Wet natuurbescherming dient een projectplan te worden opgesteld. In dit plan wordt onder andere de verspreiding van de betreffende beschermde soort in het plangebied verwoord alsmede het (wettelijk) belang van de ingreep onderbouwd. Daarnaast dient een uitgebreide alternatievenafweging plaats te vinden over waarom de verstoring van vaste rust- en verblijfplaatsen niet is te voorkomen.

Een ontheffing Wet natuurbescherming wordt enkel verleend als voldoende mitigerende maatregelen worden getroffen om zoveel mogelijk schade aan de gewone en ruige dwergvleermuis te voorkomen.

6.3 Mitigerende maatregelen

In de Kennisdocumenten Gewone dwergvleermuis en Ruige dwergvleermuis (2017) is een basisset aan mitigerende maatregelen opgenomen. De maatregelen bestaan over het algemeen uit het tijdig ophangen van vervangende verblijfplaatsen, het ongeschikt maken van de huidige verblijfplaatsen en het realiseren van permanente voorzieningen in de nieuwe situatie.

Het kennisdocument stelt bepaalde eisen aan het realiseren van tijdelijke en permanente voorzieningen, die vergelijkbaar zijn voor ruige en gewone dwergvleermuis. Belangrijke eisen zijn:

- Voor elke verblijfplaats die verloren gaat dienen zowel vier tijdelijke als permanente voorzieningen gerealiseerd te worden;

- Tijdelijke voorzieningen dienen binnen 50 (tot maximaal 200) meter van de oorspronkelijke verblijfplaats geplaatst te worden;
- Tijdelijke paarverblijfplaatsen voor de gewone dwergvleermuis dienen zes maanden voor de start van het paarseizoen aanwezig te zijn. De paarperiode start op 15 augustus. Dit betekent dat vervangende paarverblijfplaatsen uiterlijk half februari aanwezig moeten zijn. Tijdelijke paarverblijfplaatsen voor de ruige dwergvleermuis dienen minimaal één maand, in de actieve periode van vleermuizen, voorafgaand aan het ongeschikt maken van de huidige verblijfplaats aanwezig te zijn;
- Houdt rekening met de kwetsbare periode van vleermuizen. In dit geval betekent dat, dat werkzaamheden buiten de paarperiode en overwinteringsperiode uitgevoerd dienen te worden;
- Permanente voorzieningen in de nieuwe situatie dienen zoveel mogelijk overeen te komen met de oude situatie.

6.4 Broedperiode vogels en zorgplicht

Er dient altijd rekening gehouden te worden met de zorgplicht en broedende vogels. Derhalve gelden hiervoor onderstaande twee voorwaarden:

- De zorgplicht is altijd van toepassing. Iedereen moet voldoende zorg in acht nemen voor alle in het wild levende dieren, planten en hun leefomgeving. Dit kan bijvoorbeeld door de werkzaamheden te verrichten buiten kwetsbare periodes (het voortplantings- en winterslaapseizoen). Ook kan er gefaseerd worden gewerkt om dieren de kans te geven om te vluchten.
- Verder kunnen bij (de start van) werkzaamheden nesten worden aangetast. De verboden in de Wet natuurbescherming zorgen voor een goede bescherming van nesten van alle in het wild levende vogelsoorten tijdens het broedseizoen. Globaal loopt het broedseizoen van half maart tot half augustus, maar ook de nesten van broedende vogels buiten deze periode zijn beschermd. Er is geen vrijstelling te verkrijgen in het kader van de Wet natuurbescherming voor activiteiten die vogelnesten in hun broedseizoen zouden kunnen beschadigen. Wij adviseren dan ook werkzaamheden waarbij nesten beschadigd zouden kunnen worden, buiten het broedseizoen uit te voeren.

6.5 Vervolgstappen

- Aanvragen ontheffing Wet natuurbescherming;
- Tref tijdig voldoende mitigerende maatregelen;
- Houd rekening met broedende vogels;
- Houd rekening met de zorgplicht.

Bijlage 1: geraadpleegde literatuur

BIJ12, 2017. Kennisdocument Gewone dwergvleermuis *Pipistrellus pipistrellus*, versie 1.0, juli 2017. BIJ12, Utrecht.

BIJ12, 2017. Kennisdocument Ruige dwergvleermuis *Pipistrellus nathusii*, versie 1.0, juli 2017. BIJ12, Utrecht.

SAB, 2016. Quick scan natuur. Waarder, Kerverland 1-42. Projectnummer 160254. SAB, Arnhem.

Websites:

www.bij12.nl

www.ndff.nl

www.omgevingsdiensthaaglanden.nl

www.zuid-holland.nl

www.rijksoverheid.nl

www.vleermuizenindestad.nl

www.wetten.nl

www.zoogdiervereniging.nl